

שיפור הליווי הפיננסי והחינוך הפיננסי שניתן לאוכלוסיית החיילים

מוגש לח"כ יואב קיש, הליכוד

תקציר מנהלים

- ⊞ רקע – בשנים האחרונות ישנה חשיבות הולכת וגוברת לרכישת ידע כלכלי ושימת דגש על כלים פיננסיים כבר בגיל מוקדם. עקב הרלוונטיות הרבה לרכישת ידע פיננסי, בייחוד בגילם של בני נוער וחיילים בצבא, ישנן תוכניות ומסגרות התנדבותיות המספקות תכנים אלו. אולם, תוכניות אלו אינן חפות מקשיים, וכן עולה הצורך בהסדרה חקיקתית אשר תעגן בחוק את הצורך בקיומן של תוכניות אלו, ולא תסתפק ביוזמות התנדבותיות.
- ⊞ סקירת המסגרת הנורמטיבית – בשנת 2015 החלו לעלות הצעות חוק בנושא חינוך פיננסי. כ-10 הצעות חוק הונחו על שולחן הכנסת, רובן אף לא הגיעו לדיון מוקדם. בשנת 2017 הצעת חוק אחת אכן עלתה לדיון מוקדם, אך במהלכו נקבע כי הצעת החוק תוסר מסדר היום, עקב התנגדות מצד משרד החינוך. מאז גם הצעות חוק נוספות שהועלו לא מצאו את דרכן אל הדיון המוקדם.
- ⊞ סקירת תוכניות חינוך פיננסי קיימות – בסקירה מובאות תוכניות עבור נוער וכן תוכניות לחיילים. אנו עומדים על ההבדל בין התוכניות, לעניין היקף השעות, אופן ההכשרה, תוכן ההכשרה ועוד. ההבחנה בין התוכניות הללו נעשתה מתוך התבוננות בייחודיות של כל תוכנית ובאופן התאמתה לאוכלוסייה הרלוונטית. אוכלוסיית החיילים זקוקה למידע ותכנים יותר ספציפיים לקראת יציאתם לחיים עצמאיים באזרחות, בדגש על מתן כלים לכלכל את עצמם וכן לחסוך כסף ולהשקיע אותו. לעומתם, בני נוער, נמצאים בשלב מעט שונה בחייהם, שכן עיקר המיקוד בגילים אלו הוא הטמעת עקרונות של חשיבה כלכלית. המטרה היא לאפשר להם חשיפה (שהינה אף ראשונית עבור רוב התלמידים) לחשיבות ההתנהלות הכלכלית שלהם, כבסיס לחייהם כבוגרים, וכן כדי לאפשר להם ללמוד כיצד לחסוך ולהשקיע כסף עוד בגיל צעיר. כידוע, ישנה חשיבות למועד תחילת החיסכון, ועל כן ככל שיתחילו בשלב מוקדם יותר כך הדבר ייטיב עימם.
- ⊞ סקירת משפט משווה – מובאת בחינה של תוכניות חינוך פיננסי לבני נוער ולחיילים במדינות שונות, דוגמת ארה"ב ובריטניה. המיקוד נעשה דווקא במדינות אלו משום שהדין הישראלי לרוב שואב את מקורותיו מהדין האמריקאי וכן מהדין הבריטי. אמנם הגיוס לצבא במדינות אלו איננו גיוס חובה, אך עקב הסתמכות הדין הישראלי על מערכות דינים אלו וכן דמיון הדין הישראלי אליהן, נראה כי גם במקרה דנן ניתן ללמוד רבות מהחקיקה ומהתוכניות המוצעות לחיילים ולבני הנוער בארה"ב ובריטניה.
- ⊞ דיון והמלצות – לאור הממצאים שעלו מסקירת הדין הקיים, מסקירת התוכניות הקיימות בארץ וכן מסקירת המשפט המשווה, גיבשנו מספר המלצות. עיקרן מתבטא ביצירת התאמת תוכניות לימוד עקביות לאורך כל תקופת השירות הצבאי, וכן עיגון בחקיקה ראשית את הצורך בתוכניות חינוך פיננסיות, עבור בני נוער וכן עבור חיילים.

תוכן עניינים

1.	רקע	עמ' 3
2.	המסגרת הנורמטיבית	עמ' 3
3.	סקירת תוכניות חינוך הפיננסי קיימות	עמ' 5
4.1	תוכניות לחיילים	עמ' 5
4.2	תוכניות לבני נוער	עמ' 6
4.	חשיבותו של חינוך פיננסי ומידת שביעות הרצון ממנו בישראל	עמ' 9
5.	סקירה משווה	עמ' 11
6.1	ארה"ב	עמ' 12
6.2	בריטניה	עמ' 14
6.	הצעות לפתרון	עמ' 16

1. רקע

חינוך פיננסי הוא פעילות של חינוך, הדרכה והפצת מידע שמטרתם יצירתם אוריינות פיננסית בקרב יחידים ומשפחות, מתוך מחשבה שפעילות זו תאפשר להם לנהל טוב יותר את פעילותם הכלכלית, בתוך המערכת הכלכלית החברתית שקיימת. היחיד והמשפחה נדרשים להחלטות כלכליות רבות במהלך חייהם, בהן החלטות כבדות משקל, בעלות השפעה לשנים רבות כגון רכישת דירה, לקיחת משכנתה וביטוח, ומהן קצרות טווח כגון רכישת מוצר צריכה או שירות.

בשנים האחרונות ישנה חשיבות הולכת וגוברת לרכישת ידע כלכלי ופיננסי ושימת דגש על כלים פיננסיים כבר בגיל מוקדם. כך, נראה כי בני נוער רבים עובדים כבר מגילאי התיכון, במהלך שירותם הצבאי ובתקופה שלאחריו, וצוברים הון גדול (באופן יחסי לנהוג בקרב חתך האוכלוסייה הרלוונטית), איתו אינם בהכרח יודעים כיצד להתנהל. בשנים האחרונות, נעשות יוזמות מקומיות ונקודתיות להקניית כלים "לאזרחות" עבור חיילים משוחררים, אך אלו אינן חפות פגמים – ראשית, אלו כלים התנדבותיים ולא ממוסדים (בדגש על עמותת "מומנטום" שפועלת יחד עם הצבא). שנית, עיקר הדגש שניתן הוא בכניסה לשוק העבודה ולא דווקא בהיבטים כלכליים כמו השקעת הכספים (כגון מענק ופיקדון), בניית תיקי חיסכון ותכניות כלכליות שונות. שלישית, עיקר הדגש ניתן רק לתקופה שלאחר השחרור, בעוד שיש חסר משמעותי בדגש הניתן לשמירה על ההון שנצבר טרם הגיוס ועל העלאת המודעות להתנהלות חסכונית גם במהלך השירות עצמו.

2. המסגרת הנורמטיבית

בישראל כיום ישנן מספר זכויות המוענקות לחיילים משוחררים ע"י האגף והקרן לחיילים משוחררים, מרגע שחרורם. הקרן לקליטת חיילים משוחררים הוקמה בעקבות חוק קליטת חיילים משוחררים בשנת 1994.¹ במסגרת החוק מוענקים לחיילים משוחררים ולמסיימי שירות לאומי-אזרחי: מענק שחרור, פיקדון אישי וסיוע נוסף בתחום השלמת לימודים, השכלה גבוהה והכשרה מקצועית. החיילים זכאים לקבל מהקרן פיקדון ומענק צבאי בהתאם למספר חודשי השירות וסוג התפקיד שביצעו.² בנוסף, ישנם חיילים הזכאים לסיוע נוסף למטרות לימודים, סבסוד שכר דירה, בהתאם לצרכיהם האישיים, למשל חיילים בודדים,³ או חיילים המתגוררים באזורים שמוגדרים כאזורי סיוע.⁴

בשנת 2016, חברת הכנסת תמר זנדברג וחברי כנסת נוספים העלו את הצעת חוק חינוך פיננסי, התשע"ז-2016. לפי הצעת חוק זו, תוטל על שר החינוך בניית תוכנית לימודים לחינוך פיננסי וקידום אוריינות פיננסית בקרב תלמידים. תוכנית זו צריכה לכלול מתן ידע כללי על המערכת הכלכלית והסוציאלית של מדינת ישראל ושוק העבודה, מבנה תקציב המדינה, זכויות לפי חוק הביטוח הלאומי, זכויות עובדים והזכות להתאגד באיגוד עובדים, שירותי המערכת הבנקאית, צרכנות נבונה, הזכות לפנסיה הוגנת וכן עידוד חשיבה ביקורתית והבנה של מערכת החובות והזכויות של

¹ חוק קליטת חיילים משוחררים, התשנ"ד-1994.

² ס' 10-8 לחוק קליטת חיילים משוחררים, התשנ"ד-1994.

³ ס' 7 לחוק חיילים משוחררים.

⁴ ס' 7 לחוק חיילים משוחררים; ס' 7א(א) לחוק מגדיר מהו אזור סיוע.

האזרחים מול המדינה.⁵ הצעת החוק הועברה למליאה לדיון מוקדם בתאריך 24.05.2017. במסגרת הדיון המוקדם משרד החינוך התנגד להצעת החוק מטעמי פוליטיזציה של החינוך. כמו כן, ועדת השרים לענייני חקיקה התנגדה להצעת החוק. בהצבעה בדיון נקבע כי הצעת החוק תוסר מסדר היום.

מאז הצעת חוק זו, הונחו על שולחן הכנסת 10 הצעות כמעט זהות לגמרי בנושא חינוך פיננסי. להלן סקירה קצרה של הצעות החוק שהועלו במהלך השנים:

- בכנסת ה-20 הונחו שתי הצעות חוק בנושא חינוך פיננסי, הראשונה עברה לדיון מוקדם והוסרה מסדר היום כפי צוין לעיל והשנייה לא עברה לדיון מוקדם.⁶
- בכנסת ה-22 הונחו שתי הצעות חוק בנושא חינוך פיננסי, שתיהן לא עברו לדיון מוקדם.⁷
- בכנסת ה-23 הונחו שלוש הצעות חוק בנושא חינוך פיננסי, כולן לא הועברו לדיון מוקדם.⁸
- בכנסת ה-24 הונחו שלוש הצעות חוק בנושא חינוך פיננסי, כולן לא הועברו לדיון מוקדם. במאי 2021 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק חינוך פיננסי, התשפ"א-2021 (פ/24/688), בה הוחלט להוריד את הסעיף שקובע מועד להכנת התוכנית הראשונה.⁹ בנוסף, ביום זה הונחה גם הצעת חוק חינוך פיננסי, נוספת,¹⁰ ובה בתוכנה להצעת חוק משנת 2016. ביוני 2021 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק חינוך פיננסי,¹¹ ובה נוסף סעיף הקובע מינוי מומחה מקצועי לגיבוש. ביום 02.08.2021 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק חינוך פיננסי.¹²

בשנת 2005 במסגרת רפורמה בשוק ההון ("רפורמת בכר") חוקק חוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק ההון, כשמסגרתו היה עיסוק גם בחינוך פיננסי.¹³ במסגרת החוק נקבע כי שר האוצר צריך להקים קרן ממשלתית לחינוך פיננסי, בפועל הקרן לא הוקמה. באוקטובר 2012 הונחה הצעת חוק שביקשה להסב את יעוד הקרן הממשלתית למועצה ציבורית מייעצת. בדברי ההסבר להצעת חוק זו נטען כי הקמת הקרן לא קרתה בפועל, בין השאר כי החוק לא התייחס לגוף אפקטיבי שינהל את הפעילות או לתקציבים הדרושים לה. בהיעדר אלו הקרן לא יכלה לבצע את תפקידיה מכוח החוק ובפועל כלל לא מונתה. הצעת החוק לא התקבלה.¹⁴

⁵ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התשע"ז-2016 \(פ/20/3556\)](#). יוזמי הצעת החוק - תמר זנדברג, מנאל טרכטנברג, זהבה גלאון, איל בן ראובן, יוסי יונה, יחיאל חיליק בר. הכנסת ה-20.

⁶ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התשע"ט-2018 \(פ/20/5853\)](#) - יוזמי הצעת החוק: מיכאל מלכיאלי, ינון אזולאי, יעקב מרגי (באותה עת חברים בקואליציה). הכנסת ה-20.

⁷ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התש"ף-2019 \(פ/22/307\)](#) - יוזמת הצעת החוק: תמר זנדברג; [הצעת חוק חינוך פיננסי, התש"ף-2019 \(פ/22/1127\)](#). יוזמי הצעת החוק: מיכאל מלכיאלי, מיכל שיר סגמן, משה ארבל, שלמה קרעי, ינון אזולאי, משה אבוטבול, דסטה גדי יברקן.

⁸ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התש"ף-2020 \(פ/23/282\)](#). יוזמי הצעת החוק: מיכאל מלכיאלי, משה אבוטבול; [הצעת חוק חינוך פיננסי, התש"ף-2020 \(פ/23/1637\)](#). יוזמת הצעת החוק: תמר זנדברג; [הצעת חוק חינוך פיננסי, התש"ף-2020 \(פ/23/1641\)](#). יוזמי הצעת החוק: יוליה מלינובסקי, עודד פורר, יבגני סובה, אלי אביר, חמד עמאר, אלכס קושניר.

⁹ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התשפ"א-2021 \(פ/24/688\)](#). יוזמי הצעת החוק: יוליה מלינובסקי, יבגני סובה, אלכס קושניר.

¹⁰ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התשפ"א-2021 \(פ/24/688\)](#). יוזם הצעת החוק: מוסי רז.

¹¹ [הצעת חוק חינוך פיננסי, התשפ"א-2021 \(פ/24/1430\)](#). יוזמי הצעת החוק: ולדימיר בליאק, אפרת רייטן מרום.

¹² [הצעת חוק חינוך פיננסי, התשפ"א-2021 \(פ/24/1972\)](#). יזם הצעת החוק: אלי כהן.

¹³ חוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות וניגודי העניינים בשוק ההון בישראל (תיקוני חקיקה), התשס"ה-2005 פידלמן, 2010, עמ' 4.

¹⁴ הצעת חוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות וניגודי העניינים בשוק ההון בישראל (תיקוני חקיקה) (תיקון), תשעהשע"ג-2012 (מ/728), של הממשלה, נוסח לקריאה הראשונה. מידע מתוך מרכז מידע ומחקר (להלן: "מ.מ.מ").

3. תוכניות חינוך פיננסי קיימות

כחלק מבחינת תוכניות החינוך הפיננסי שישנן בנמצא, נבחן בנפרד את התוכניות הקיימות אשר מוצעות לאוכלוסיית החיילים ואת התוכניות המוצעות לבני נוער. נפתח בסקירת התוכניות עבור חיילים, ולאחר מכן נעבור לסקירת התוכניות עבור בני הנוער.

סקירת התוכניות לחיילים

בעניין זה, נראה כי גישת הצבא השתנתה, כפי שנאמר בכנס אשקלון הראשון לחינוך פיננסי בחסות "כלכליסט" בשנת 2011, כי מטרת הצבא היא להעניק לחייל ידע פיננסי.¹⁵ לשם כך, הצבא משתף פעולה עם משרד החינוך, מציע סדנאות הכנה כלכלית לקראת השחרור, וכן מכשיר את מערך תנאי השירות בליווי כלכלי של חיילים לסגירת חובות ושיקום בסדנא שנקראת "S.O.S נגמר לי הכסף".

סדנאות מקצועיות לחיילים ומשתחררים:

עמותת מומנטום למשתחררים (להלן: "העמותה"): מומנטום למשתחררים היא עמותה ללא כוונת רווח שהוקמה בשנת 2008, הפועלת להכשרת חיילי צה"ל לקראת היציאה לאזרחות. העמותה מייצרת תהליך המגשר בין השירות הצבאי לחיי האזרחות, באמצעות הענקת כלים וידע בנושאים שונים, ביניהם הכוונת ההתנהלות הכלכלית. החיילים מקבלים ליווי מתמשך גם לאחר יציאתם לאזרחות באמצעות סדנאות המשך ומערך דיגיטלי. בין הסדנאות שהעמותה מציעה ישנה סדנת "מומנטום לאזרחות", שנערכת כחודש עד שלושה חודשים לפני שחרורם מהשירות הצבאי. הסדנה מתקיימת בבסיסים בתוך יחידות צה"ל וכן בפלטפורמת ZOOM, ומעניקה ידע וכלים מעשיים בשלושה תחומי ליבה מרכזיים: המעבר לאזרחות, הכנה מנטלית ותכנון עתיד.¹⁶ מלבד הכוונת ההתנהלות הכלכלית שמלמדת בין היתר כיצד לחסוך כסף, העמותה מובילה סדנאות להכוונה תעסוקתית, וליזמות. מדי שנה מתקיימות בצה"ל למעלה מ-150 סדנאות הכנה לאזרחות בכ-70 יחידות בצה"ל.¹⁷ על פי ההסכם של העמותה עם צה"ל, הסדנאות מועברות ביחידות הצבאיות לכ-8,000 חיילים בשנה. חיילים שלא זכאים להשתתפות בסדנה יכולים להירשם אליה באופן עצמאי ללא עלות.¹⁸

אילת, האגודה הישראלית ליעוץ תעסוקתי ולפיתוח קריירה (להלן: "האגודה"): האגודה הינה אגודה מקצועית, המקיימת סדנאות הכנה לשחרור לחיילים תושבי פריפריה בתחומי קבלת החלטות, הכוונה תעסוקתית, הכנה לעולם העבודה והתנהלות כלכלית. הסדנאות הן חלק מתוכנית מעטפת רב שלבית בת 5 שנים המתחילה בסדנה תהליכית, ונמשכת בתמיכה מקצועית ורגשית של צוות מרכז הצעירים המקומי.¹⁹ משתתפי הסדנאות הם חיילים תושבי פריפריה הנמצאים בטווח של עד חצי שנה לקראת שחרורם, והן נערכות ברשויות מקומיות ומועצות אזוריות בהן קיים מרכז צעירים ובו רכז חיילים משוחררים ורכז השכלה גבוהה. הסדנאות פועלות משנת 2002 ומאז ועד

¹⁵ רימונה פרקש ברוך "חיילים יכולים להיות גם על 350 שקל בחודש" כלכליסט (6.4.2011).

<https://www.calcalist.co.il/money/articles/0,7340,L-3514129,00.html>

¹⁶ "מי אנחנו" מומנטום (<https://www.momentum4u.org/odotmomentum/abaout-us>)

¹⁷ "התוכניות שלנו" מומנטום (<https://www.momentum4u.org/activity2>)

¹⁸ שם.

¹⁹ אורית תורן "סדנאות הכנה לאזרחות לחיילים תושבי הפריפריה" אילת (<https://www.ayellet.org.il>)

היום השתתפו בסדנאות כ-50,000 חיילים תושבי פריפריות. הסדנה מתפרשת על פני 5 ימים רצופים, כ-35 שעות סדנה ונערכת בקבוצות הטרוגניות של כ-15 משתתפים. בין התכנים המועברים בהם הכוונה תעסוקתית, שוק העבודה והתנהלות כלכלית.²⁰

חברת עת לדעת (להלן: "החברה"): החברה הוקמה במטרה להעשיר אזרחים בידע פיננסי-חברתי, ללמד התנהלות פיננסית נכונה ולהגביר את ההשתתפות החברתית והפוליטית בישראל.²¹ מנחי "עת לדעת" מעבירים סדנאות, הרצאות וימי עיון בנושאי חינוך פיננסי-חברתי לקהלים מגוונים ולאנשי מקצוע. החברה היא ספק מוכר במשרד הביטחון, במשרד החינוך ובסל תרבות ארצי. הסדנאות מועברות בשפה העברית, ערבית, רוסית, אנגלית, אמהרית, ספרדית וצרפתית. בין הסדנאות ישנה סדנה להכנת חיילים לקראת סיום הלימודים, מעבר לאזרחות ולמידה על שוק העבודה.²² קהל היעד הינם חיילים ומשורחרים, ניתן לקיים את התוכנית במספר ימי עיון, 4-6 שעות אקדמיות לקבוצה, או כסדנא בת 3-12 מפגשים של שעתיים אקדמיות. תכני התוכנית כוללים ידע על כסף, צרכנות, שוק העבודה, אשראי ובנקים, התנהלות כלכלית וניהול תקציב. בנוסף קיימת סדנא "לקראת הצעד הבא" המיועדת לבני נוער בכיתות ט'-י"ב, חיילים ומשתחררים. ניתן לקיימה במספר ימי עיון, 4-6 שעות אקדמיות לקבוצה, או כסדנא בת 3-12 מפגשים של שעתיים אקדמיות.²³

טל עקרוני, כלכלן אישי: טל הינו כלכלן אישי ומומחה לחינוך פיננסי לצעירים. בעשור האחרון, בין היתר, הקים בצה"ל מערך חינוך פיננסי לחיילי חובה, שימש כנציג צה"ל לתחום החינוך הפיננסי בכנסת ובמשרד ראש הממשלה והיה רפרנט צה"ל להקמת תכנית החינוך הפיננסי של משרד החינוך, אשר פרוסה ב-150 תיכונים בישראל.²⁴ כיום טל מעביר סדנאות ברחבי הארץ לחיילים, בני נוער וסטודנטים. בין תכניו, ההרצאה "אנחנו בטח לא פראירים" שמיועדת לחיילים, והועברה בעשור אחרון ב-450 יחידות בצה"ל, ובמסגרתה לומדים החיילים שיטות וידע פרקטי להתמודדות עם המציאות הכלכלית הצבאית. הרצאה נוספת של טל לחיילים הינה "לו הייתי רוטשילד", שהיא סדנת יום לחיילים לקראת שחרור בהם לומדים כיצד להתנהל עם כספם באזרחות. בסדנה זו, בין היתר, נכללים תכנים של שיקוף מצב כלכלי אישי, בניית תכנית הבראה כלכלית, התמודדות עם המערכת הבנקאית, קריאת תלוש משכורת, טיפים לשינוי כלכלי-התנהגותי ועוד. יתרה על כן, טל מעביר סדנת "Money Time" לבני נוער, המותאמת לגילאי 16-18, ובמסגרתה הוא מקנה ידע פרקטי המותאם להתנהלות הכלכלית של צעירים ישראלים, כדוגמת: כלים להתמדה בתקציב אישי, זרימת מזומן ועוד.²⁵

סקירת תוכניות לבני נוער

רוב תוכניות החינוך הפיננסי הינן בהיקף של 5 שעות בלבד, כאשר התוכנית המשמעותית ביותר בתחום ניתנת במסגרת מקצוע מדעי החברה לתלמידי כיתות י' בהיקף של 30 שעות. בשנת 2011 הוכנסה תוכנית לחינוך פיננסי כפילוט ב-25 בתי ספר ובשנת 2012 הצטרפו עוד כ-70 בתי ספר.

²⁰ שם.

²¹ "אודות חברת עת לדעת- חינוך פיננסי- חברתי" עת לדעת <https://www.etladaat.org/about-us>

²² "סדנאות וימי עיון" עת לדעת <https://www.etladaat.org/workshops>

²³ שם.

²⁴ "אודות" טל עקרוני כלכלן אישי <https://www.talekroni.co.il/about>

²⁵ שם.

כיום, כל בית ספר יכול להגיש בקשה להצטרף לתוכנית במסגרת המגמה למדעי החברה.²⁶ לפי דו"ח ה-מ.מ.מ, עולה כי רק כ-8,000 תלמידים (כחצי אחוז מתלמידי ישראל) למדו בשנת 2021 על חינוך פיננסי. בשנת 2020, למדו את המקצוע רק כ-24,000 תלמידים. בשנת 2011 קיבלה הממשלה החלטה על הגברת החינוך הפיננסי ובשנת 2012 פרסם משרד האוצר אסטרטגיה לאומית לקידום החינוך הפיננסי. למרות זאת, אין גוף ממשלתי שמרכז בפועל את נושא החינוך הפיננסי. על פי הדו"ח, החינוך הפיננסי במערכת החינוך נלמד במסגרת לימודי בחירה או תוכנית לימודים נוספת בלבד, ולא כתחום חובה.

ככלל, האחריות על קידום החינוך הפיננסי בישראל היא לא על משרד החינוך בלבד, אלא שבשנת 2011 התקבלה החלטת ממשלה לפיה האחריות היא על אגף שוק ההון במשרד האוצר (כיום: רשות שוק ההון, ביטוח וחיסכון).²⁷ אגף שוק ההון הוציא מסמך הנקרא "אסטרטגיה לאומית לקידום חינוך פיננסי בישראל", שנועד להיות הבסיס לתוכנית עבודה שלמה בנושא. בפועל, לא נעשו פעולות ממשיות לקידום הנושא, וזאת בשל בעיות תקציב לטענת רשות שוק ההון. עם כניסתה לתפקיד, החלה שרת החינוך ד"ר יפעת שאשא ביטון, תוכנית לימודים בכל שלבי הגיל בתחום הפיננסי. לפי דברי משרד החינוך, הוא מצוי בשלבים מתקדמים של גיבוש ועם סיומה הוא יפרסמה באופן מסודר לציבור. התוכנית תצא לדרך בשנת הלימודים תשפ"ג.²⁸

סדנאות חינוך פיננסי לילדים ונוער:

תוכניות לימודים להשכלה כללית של משרד החינוך: במסגרת יישום "התוכנית הלאומית ללמידה משמעותית", משרד החינוך קבע כי תלמידי כיתה י' יידרשו לשעתיים שבועיות בלימודי השכלה כללית, כתנאי לקבלת בגרות. שיעורי ההשכלה הכללית יועברו על ידי המורים המקצועיים בבתי הספר, משרד החינוך יקיים השתלמויות והכשרות בנושא. בין נושאי הלימוד ישנה תוכנית לחינוך פיננסי, במסגרתה התלמידים יקנו כלים לפיתוח מיומנויות שיסייעו להם בהתנהלות היומיומית ובפיתוח כישורי חיים. התכנים עוסקים בבניית תקציב אישי וההבדלים בסדרי העדיפויות של משפחות שונות בהתאם למאפיינים כלכליים, חברתיים ותרבותיים, מאזן הוצאות והכנסות ועוד.²⁹

תוכנית לימודי חינוך פיננסי לתלמידי רשת בתי הספר אורט (להלן: "התוכנית"): מרכז המחקר והפיתוח של רשת בתי הספר אורט ישראל בשיתוף עם בנק הפועלים, פיתחו תוכנית העוסקת בחינוך פיננסי אישי לתלמידים ברשת בתי הספר אורט. התוכנית מכשירה את התלמידים לחייהם הבוגרים והעצמאיים, תוך הקניית כלים וידע לקבלת החלטות פיננסיות.³⁰ בין מטרות התוכנית, להעניק כלים רלוונטיים ליצירת עצמאות כלכלית. התכנים המרכזיים בתוכנית הם הרגלים פיננסיים בריאים, שיח פיננסי משפחתי, יצירת תקציב אישי, חסכון והכנסות. בתוכנית לקחו חלק עד היום מעל ל-20,000 תלמידים. בנוסף, פותחה פעילות חדשה למדריכים צעירים חינוך פיננסי, במסגרתה תלמידי חינוך פיננסי בכיתה י' מקבלים הכשרה ומעבירים מספר שיעורים בחינוך פיננסי לתלמידי

²⁶ מ.מ.מ "חינוך פיננסי בישראל ובעולם" ד"ר אישי אשר, ירון וייס, נוי סבג עמ' 11 (1.2021).

²⁷ דן רבן "מחדל מתמשך: למה צעירים בישראל לא לומדים חינוך פיננסי?" ynet (10.12.21). <https://www.ynet.co.il/economy/article/byprpy9k>

²⁸ ש.ם.

²⁹ "למידה משמעותית- תוכנית הלימודים להשכלה כללית" משרד החינוך (24.8.2014). <https://edu.gov.il/heb/programs/subjects/Pages/general-education.aspx>

³⁰ "חינוך פיננסי" אורט <https://www.ort.org.il/finaneducatin>

כיתות ז-ח בבתי הספר ברשת. תוכנית נוספת היא "לתפוס ת'כסף", לתלמידי חטיבות הביניים בכיתות ז-ח. התוכנית בהיקף של 18 שעות הוראה בכיתה. בין תכני התוכנית ישנם מסחר ורווחה כלכלית, ניהול מאזן כלכלי, וגירעון ומשמעות ריבית.³¹

רשת חינוך עתיד (להלן: "הרשת"): רשת זו הינה מוסד ללא כוונת רווח המתמחה בניהול והפעלת מוסדות חינוך ובהפעלת תכניות חינוך ארציות בחינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי.³² מוסדות החינוך בניהול הרשת כוללים בתי ספר שש שנתיים מגוונים: בתי ספר תיכוניים, מכללות ללימודי טכנאים והנדסאים ("ג' – ד') בפיקוח משרד החינוך, כפרי נוער ותיכוניים מקצועיים בפיקוח משרד העבודה. במוסדות החינוך של הרשת לומדים כיום כ-32,000 תלמידים. הרשת מפתחת, מנהלת ומפעילה תוכניות ומיזמים חינוכיים/חברתיים וערכיים ברמה הארצית והמקומית, לבני נוער וצעירים, עבור משרדי ממשלה שונים, כדוגמת משרד החינוך. בין התוכניות המועברות ישנה תוכנית היל"ה לחינוך פיננסי לדוברי עברית, ותוכנית חינוך פיננסי לדוברי ערבית.³³ תכני התוכנית הינם מושגי יסוד בכלכלת כסף, חשיבות הבנק בחיינו, פיתוח מיומנויות לצרכנות נבונה.³⁴ התוכנית פותחה בהתאם לאסטרטגיה הלאומית המקדמת תוכניות חינוך פיננסי, החל מילדים ובני נוער, דרך צעירים בראשית דרכם העצמאית, ועד לבוגרים וגיל הפרישה. תכנית הלימודים "חינוך פיננסי" כוללת 60 שעות, ומיועדת לתלמידי פרויקט היל"ה במסלולי 9 ו-10 שנות לימוד.

עמותת פעמונים (להלן: "העמותה"): פעמונים הינו ארגון חברתי ללא מטרת רווח, המקנה הדרכה וייעוץ פיננסי, מספק מידע, כלים והרגלים נכונים בתחום.³⁵ הארגון מפעיל תוכניות לחינוך פיננסי בכל הארץ, הכוללות הרצאות, מערכי לימוד וסדנאות קבוצתיות. מכלל פועלו של הארגון, הוא מציע לבנות תוכנית חינוך פיננסי לבתי ספר להעלאת המודעות בנוגע לניהול כסף, עקרונות בצרכנות נבונה, הגדרת יעדי חיסכון והכרת מושגי יסוד בבנקאות ובאמצעי תשלום. יתרה על כן, העמותה מקיימת את תוכנית "תכלס" – תכנון כלכלי לנוער ולצעירים בסיכון.³⁶ התוכנית הוקמה בשנת 2013 במטרה להעלות את המודעות ולהנגיש מידע וכלים בתחום, על מנת לעודד התנהלות כלכלית נבונה והכנה לחיים כלכליים עצמאיים. הסדנאות מותאמות לנוער, צעירים וצעירות השוהים במגוון רחב של מסגרות, כגון: הוסטלים, פנימיות, דירות מעבר ומרכזים בקהילה. הסדנאות מועברות על ידי סטודנטים וסטודנטיות, עם ניסיון בהדרכה, שעברו הכשרה ייעודית וזוכים לליווי מקצועי צמוד. אורך הסדנאות נע בין מפגש בודד של 3 שעות עד סדנת 5 מפגשים, כל מפגש באורך כשעתיים, בהתאם לבחירת המסגרת המזמינה. לצעירים וצעירות בסיכון מוצע ליווי ללא עלות, על ידי מתנדבים בעלי הכשרה מתאימה, במטרה להעניק סיוע במצבי משבר וחובות, ולהקנות כלים וידע להתנהלות כלכלית נבונה וליצירת עתיד כלכלי יציב.

³¹ ש.ם.

³² "אודות" עתיד <https://atidedu.org.il>.

³³ "חינוך פיננסי לדוברי עברית" עתיד <https://atidedu.org.il>.

³⁴ רקפת המאירי שפירא ופא אבו תאיה אילת כ"ץ "חינוך פיננסי תוכנית ל-9-10 שנות לימוד תוכנית היל"ה- רשת עתיד" עתיד <https://atidedu.org.il/wp-content/uploads/sites/204/2017>.

³⁵ "על ארגון פעמונים" פעמונים <https://www.paamonim.org/he/>.

³⁶ "תוכנית תכלס- תכנון כלכלי לנוער ולצעירים בסיכון" פעמונים <https://www.paamonim.org/he/economic-planning-for-youth-at-risk>.

עמותת מתייעלים : העמותה החלה כיוזמה התנדבותית שהוקמה בשנת 2015 במטרה להנגיש ידע פיננסי בצורה עצמאית ובלתי תלויה, ופועלת בבתי ספר לנוער בסיכון. חלק מן הנושאים הנלמדים הם : בנקאות, השקעות בבורסה, חיסכון ועוד.³⁷

חברת ארגון ישראל : חברת ארגון ישראל הוקמה בשנת 2013 כחברה המתמחה בקורסים וחוגים בתחומי המחשבים וההיי-טק עבור ילדים ונוער בכיתות א' עד י"ב.³⁸ הארגון פועל בשיתוף פעולה עם מערכת החינוך, ויוצר פרויקטים עם גופי חינוך בישראל. מלבד קורסים בתחום המחשבים, החברה מציעה קורסים בכלכלה ושוק ההון לילדים ונוער. תכני התוכנית כוללים לימודי כלכלה, שוק ההון וטכנולוגיה. בין היתר לומדים על עולם העסקים, בנקים, סחר בבורסה, השקעות ומטבעות דיגיטליים. שיעור בתוכנית עורך שעה וחצי ונערך בקבוצות לפי רמות גיל וקושי, לפי הזמנה מראש בתשלום.

4. חשיבותו של חינוך פיננסי מגילאי נוער ומידת שביעות הרצון ממנו בישראל

ארגון ה-OECD הינו ארגון לשיתוף פעולה כלכלי ופיתוח בין 37 מדינות דמוקרטיות גדולות, שמטרתו לפתח סטנדרטים של מדיניות לקידום צמיחת כלכלה בר קיימא. ה-OECD מספק מסגרת שבה ממשלות יכולות להשוות חוויות, לחפש תשובות לאתגרים משותפים, לזהות שיטות עבודה טובות ולפתח סטנדרטים גבוהים למדיניות כלכלית.³⁹

ההגדרה של חינוך פיננסי לפי ארגון ה-OECD הינה :

"תהליך שבמסגרתו צרכנים או משקיעים משפרים את ההבנה שלהם לגבי תוצרים ומושגים כלכליים ודרך מידע, הנחיה או עצה אובייקטיבית מפתחים את המיומנויות והביטחון כדי להפוך למודעים יותר לסיכונים ולאפשרויות כלכליות, להחליט החלטות מיועדות, לדעת היכן להשיג עזרה ולנקוט פעולות יעילות אחרות במטרה לשפר את רווחתם הפיננסית."⁴⁰

הגדרה של אוריינות פיננסית לפי ארגון ה-OECD הינה :

"ידע והבנה של רעיונות ומושגים פיננסיים, כגון ריבית ואינפלציה; ושליטה במיומנויות כלכליות בסיסיות ויישומן בהתנהלות קונקרטית. למשל, הבנת נוסח חוזה לצורך חתימה עליו.⁴¹ המושג כולל גם את המוטיבציה והביטחון ליישם את הידע וההבנה כדי להחליט

³⁷ "אודות" מתייעלים <https://mityaalim.org/about>

³⁸ "אודות" ארגון <https://www.aragon.co.il/economics-course>

³⁹ The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), U.S DEPARTMENT of STATE, <https://www.state.gov/the-organization-for-economic-co-operation-and-development-oecd>. OECD (2006). Improving financial literacy: Analysis of issues and policies, Financial market trends vol. 2005/2, https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/improving-financial-literacy_fmt-v2005-art11-en

⁴¹ הראשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ח) (יולי 2014). פיזה 2012- אוריינות בקרב תלמידים בני 15 במדעים, בקריאה ובמתמטיקה, בפתרון בעיות ובאוריינות פיננסית, מבט ישראלי. גישה באינטרנט בפברואר 2020 : http://meyda.education.gov.il/files/Rama/PISA_2012_Report_ed_f_nh.pdf

החלטות יעילות בטווח רחב של הקשרים כלכליים תוך שיפור הרווחה הכלכלית של היחיד ושל החברה.⁴²

ממחקר של ה-מ.מ.מ.⁴³ עולה כי התמורות הכלכליות שהתרחשו בשדה הבין לאומי בעשורים האחרונים, ובעיקר בשלושת העשורים האחרונים של המאה ה-20, שינו את פני המערכת הכלכלית העולמית. למשל, מורכבות המוצרים הפיננסיים, משברים פיננסיים, גידול בפערים כלכליים ועליית תוחלת החיים.⁴⁴ התמורות הללו הגבירו את הצורך להתאים מוצרים פיננסיים לצרכיהם של האזרחים, ועימם גדל הצורך בחינוך פיננסי.

בעקבות כך מוטלת על כתפיהם של האזרחים אחריות כלכלית גדולה יותר מאשר בעבר, ועליהם להתמודד ולהכריע בסוגיות כלכליות כבדות יותר.⁴⁵ לפיכך, לאוריינות פיננסית חשיבות רבה בחיי האזרחים, אשר עשויה לצמצם התנהגות פיננסית עתירת סיכון ולהוביל למוכנות כלכלית גבוהה יותר לפנסיה.⁴⁶ מדינות וארגונים בין-לאומיים רבים זיהו בשנים האחרונות את חשיבותה של האוריינות הפיננסית והם פועלים לקידומה בסדר היום האזרחי, במטרה לשפר את המיומנויות וההתנהלות הכלכלית של האזרחים.⁴⁷

בהקשר זה, יש לציין כי החינוך הפיננסי לא נועד רק להגביר את רווחתו האישית של היחיד ואת יכולתו לקיים משק בית מאוזן ויציב כלכלית, אלא יש בו ערך גם ברמה הציבורית: החינוך הפיננסי נועד לחזק את הביטחון והאמון בשווקים פיננסיים ובכך לתרום ליציבות הפיננסית. כמו כן, החינוך הפיננסי יכול לקדם הכלה פיננסית ולצמצום פערים חברתיים, שכן נמצא כי פערים באוריינות פיננסית עשויים להחמיר עוד יותר הבדלים מעמדיים של הכנסה ועושר.⁴⁸ הכלה פיננסית מוגדרת כשוויון הזדמנויות בין האוכלוסיות השונות בנגישות למוצרים ולשירותים פיננסיים רלוונטיים במחירים סבירים, באופן העונה גם על הצרכים של האוכלוסיות המוחלשות ביותר.⁴⁹

בתוך תהליכים אלו, אוכלוסיית המבוגרים היא קהל היעד להקניית החינוך הפיננסי. עם זאת, גוברת כיום המודעות לחשיבות של חינוך פיננסי בקרב בני נוער בפרט, מתוך ההבנה כי אלו יגדלו בעוד שנים אחדות להיות אותם אזרחים בוגרים שמתמודדים עם החלטות כלכליות.⁵⁰

חשוב לציין כי ישנה מחלוקת מחקרית בנוגע למידת יעילותן של תוכניות לחינוך פיננסי. עדויות רבות מראות כי רבות מהתוכניות לא משפיעות לאורך זמן, אפילו התערבויות ברמה משמעותית

⁴² OECD (2017), PISA 2015 Results (Volume IV): Students' Financial Literacy, PISA, OECD Publishing Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264270282-en>

⁴³ פידלמן א'. (2010). הכללת החינוך הפיננסי בתוכנית הלימודים בבתי-ספר תיכוניים – סקירה משווה – מרכז המחקר והמידע של הכנסת. גישה באינטרנט בינואר 2020:

<http://m.knesset.gov.il/Activity/Info/mmm/Pages/document.aspx?docId=e14f6b58-e9f7-e411-80c8>

⁴⁴ לשכת היועצים הפיננסיים – חינוך פיננסי בישראל

<http://www.lyp.org.il/index.php?dir=site&page=content&cs=3071>

⁴⁵ Lusardi, A. (2015). Financial literacy skills for the 21st century: Evidence from PISA. Journal of Consumer Affairs, 49(3), 639-659

⁴⁶ Von Gaudecker, H.M. (2015). How does household portfolio diversification vary with financial literacy and financial advice? The journal of finance, 489-507

⁴⁷ Lusardi, A Evidence from PISA ה"ש 3.

⁴⁸ חינוך פיננסי-כלכלי במערכת החינוך בישראל ד"ר אלירן זרד

https://fs.knesset.gov.il/24/Committees/24_cs_bg_611353.pdf

⁴⁹ מתוך דוח מחקר יישומי הכלה פיננסית עבור אנשים החיים בעוני, בהדרה ובחובות-יתר. מוגש למשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים; **ספא יונס**, עמיתת מרכז מילקן לחדשנות במכון ירושלים לחקר ישראל.

⁵⁰ Lusardi, A. (2015). Financial literacy: Do people know the ABCs of finance? Public Understanding of Science, 24(3), 260-271.

הכוללות שעות רבות של הדרכה נמצאו כבעלות אפקט זניח על התנהגות בטווח של 20 חודשים או יותר מזמן ההתערבות.⁵¹ אולם, נמצא כי למידה פעילה דרך התנסות היא אפקטיבית יותר בהשפעה על התנהגות פיננסית.⁵² נוסף על כך, מספר מחקרים הצביעו על הבדלים התנהגותיים בעקבות הקניית חינוך פיננסי, אשר באו לידי ביטוי בגובה החיסכון לאורך זמן.⁵³

בישראל החל לגבור העיסוק בנושא החינוך הפיננסי בתחילת שנות ה-2000. נקבע בחוק בשנת 2005, כי תוקם קרן ממשלתית לחינוך פיננסי, וכי השר רשאי להתקין תקנות בנושא,⁵⁴ אך עד מועד כתיבת שורות אלו, הקרן לא הוקמה ותקנות לא הותקנו. ב-2011 התקבלה החלטת ממשלה על הגברת החינוך הפיננסי בישראל,⁵⁵ ובה נקבע כי אגף שוק ההון במשרד האוצר יגבש תכנית אסטרטגית לאומית בנושא וכן כי תוקם מחלקה ייעודית שתרכז את הטיפול בנושא החינוך הפיננסי.⁵⁶ ב-2012 פורסמה אסטרטגיה לאומית לקידום חינוך פיננסי בישראל, ועל פיה הוקם צוות משותף למשרדי האוצר והחינוך.⁵⁷ כחלק מפעילות צוות זה, החלה לפעול תכנית פיילוט לכיתות י' בחינוך פיננסי, אך העיסוק היה מצומצם ביותר.⁵⁸ כפי הנראה, למרות הניסיונות לכונן גוף ממשלתי המרכז את נושא החינוך הפיננסי, אין כיום בנמצא גוף שכזה.⁵⁹

לאור האמור לעיל, נראה כי עולה השאלה מדוע דווקא היום ראוי להעביר חקיקה שנפלה לא פעם בעבר. התשובה לכך נעוצה במציאות בה אנו נמצאים כיום, בייחוד לאחר משבר הקורונה. ככל הנראה, כתוצאה ממשבר הקורונה נרשמה עלייה חדה בתיקי הוצאה לפועל שנפתחו במהלך שנת 2020, כאשר שלישי מהם שייכים לצעירים בני 18-26.⁶⁰ לפיכך, נראה כי ישנה חשיבות רבה לקידום של תוכניות אוריינות פיננסיות בקרב אוכלוסיות בגילאים צעירים דוגמת בני נוער וחיילים להעלאת המודעות סביב נושא ההתנהלות הפיננסית.

5. סקירה משווה

מובאת בחינה של תוכניות חינוך פיננסי לבני נוער ולחיילים במדינות שונות, דוגמת ארה"ב ובריטניה. המיקוד דווקא במדינות אלו נעשה משום שהדין הישראלי לרוב שואב את מקורותיו מהדין האמריקאי וכן מהדין הבריטי. אמנם הגיוס לצבא במדינות אלו איננו גיוס חובה, אך עקב הסתמכות הדין הישראלי על מערכות דינים אלו וכן דמיון הדין הישראלי אליהן, נראה כי גם

⁵¹ איתי אשר, ירדן וייס ונוי סבג, לשכת המדען הראשי, משרד החינוך, חינוך פיננסי בישראל ובעולם, פברואר 2020; Fernandes, D., Lynch Jr, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management Science*, 60(8), 1861-1883.

⁵² איתי אשר, ירדן וייס ונוי סבג, לשכת המדען הראשי, משרד החינוך, חינוך פיננסי בישראל ובעולם, פברואר 2020 עמ' 17, 21-26.

⁵³ ישראל דיגיטלית, אוריינות פיננסית – שולחן עגול, מצגת, TASC Consulting & Capital, ספטמבר 2019.

⁵⁴ חוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות וניגודי העניינים בשוק ההון בישראל (תיקוני חקיקה), התשס"ה—2005.

⁵⁵ **חינוך פיננסי-כלכלי במערכת החינוך בישראל**, לעיל ה"ש 42, בעמ' 7; החלטה 3926 של הממשלה ה-32, הגברת החינוך הפיננסי בישראל, 8 בדצמבר 2011.

⁵⁶ החלטה 3926 של הממשלה ה-32, לעיל ה"ש 48, החלטה ג.

⁵⁷ מחלקת חינוך פיננסי, אגף שוק ההון, ביטוח וחיסכון, משרד האוצר, אסטרטגיה לאומית לקידום חינוך פיננסי בישראל בעמ' 27-28 – מסמך לדיון, אוקטובר 2012.

⁵⁸ מחלקת חינוך פיננסי, אגף שוק ההון, ביטוח וחיסכון, משרד האוצר, אסטרטגיה לאומית לקידום חינוך פיננסי בישראל – מסמך לדיון, אוקטובר 2012.

⁵⁹ **חינוך פיננסי-כלכלי במערכת החינוך בישראל**, לעיל ה"ש 42, בעמ' 9.

⁶⁰ היאלי יעקבי-הנדלסמן "מחיר הקורונה: עלייה בתיקי הוצאה לפועל" **ישראל היום** (22.03.2021)

<https://www.israelhayom.co.il/business/consumers/article/6642042>

במקרה דנן ניתן ללמוד רבות מהחקיקה ומהתוכניות המוצעות לחיילים ולבני הנוער בארה"ב ובבריטניה.

במחקר שנערך על ידי ה-OECD אשר בחן את ההבנה הבסיסית של בני נוער במונחים פיננסיים, ישראל דורגה במקום ה-14 מתוך 18.⁶¹ במבחן פיזה בשנת 2012, כללה ישראל בקבוצת המבחנים גם מבחן אוריינות פיננסית. בדומה למדינות רבות אחרות, גם בישראל נתגלה קשר בין מצב סוציו-אקונומי לבין תוצאות מבחני האוריינות הפיננסית. בתחום האוריינות הפיננסית, הציון הממוצע של ישראל נמוך בכ-24 נקודות מהממוצע של מדינות ה-OECD שהשתתפו במחקר. כמו כן, קיים שיעור גבוה של תלמידים מצטיינים באוריינות פיננסית, שיעור הדומה לשיעור הממוצע במדינות ה-OECD שהשתתפו. ראוי לציין כי נמצא שיעור גדול יחסית של תלמידים מתקשים באוריינות פיננסית לעומת מדינות ה-OECD שהשתתפו.⁶²

ארה"ב

לארה"ב ישנן תשתיות ותקנות משפטיות רחבות היקף לגבי חינוך פיננסי לחיילים. הממשלה האמריקאית מגדירה אוריינות פיננסית כיכולת להשתמש בידע ובמימוניות על מנת לנהל משאבים פיננסיים ביעילות,⁶³ וזהו הקו המנחה בבואם להקנות ידע זה. ייעוץ וחינוך פיננסי מסייע לחיילים לפתח ידע ומימוניות כדי להפוך את ההחלטות הפיננסיות למושכלות, להשיג יעדים ולתכנן את המשך חייהם לאחר השחרור.

צבא ארה"ב הינו צבא מקצועי - ניתן להתנדב לשירות בו מגיל 18 (ניתן גם בגיל 17 בהסכמת ההורים) ועד גיל 42, כאשר משך זמן שירות החובה המינימלי הינו 8 שנים. תקציב צבא ארה"ב כיום הכי הגבוה מבין מדינות העולם ובהשוואה לישראל פי 43 מתקציבה.⁶⁴ לעומת זאת, בישראל השירות הצבאי הינו שירות חובה מגיל 18 שנים, כאשר חובת הגיוס הינה 32 חודשים לגברים ו-24 חודשים לנשים.⁶⁵

על פי סמל (במיל") אדם הרמון, אמריקאי ששירת בחטיבת הצנחנים בישראל והיה יועץ במשרד ההגנה של ארה"ב, ישנה חשיבות לכך שכל מדינה תבחן את צבא חברתה כדי ללמוד ממנו, על אף השוני בין הצבאות.⁶⁶ במקרה דנן, ניתן להסתכל על מודל העזרה הכלכלית שצבא ארה"ב מעניק לחייליו ולראות מה ניתן לאמץ מתוכו לצה"ל.

להלן מספר תחומים בהם מתבטאת החשיבות בהקניית ידע פיננסי:

⁶¹ החינוך הפיננסי יציל את הצעירים מעצמם ארוז סופר – כלכליסט

<https://www.calcalist.co.il/conference/articles/0,7340,L-3765277,00.html>

⁶² הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) (יולי 2014). פיזה 2012 - אוריינות בקרב תלמידים בני 15 במדעים, בקריאה ובמתמטיקה, בפתרון בעיות ובאוריינות פיננסית, מבט ישראלי.

http://meyda.education.gov.il/files/Rama/PISA_2012_Report_ed_f_nh.pdf

⁶³ Jason Fernando, *What is Financial Literacy?* (Oct. 29, 2021), <http://FinancialLiteracyDefinition.investopedia.com>

⁶⁴ Military Stas: compare key data on Israel & United States, <http://IsraelvsUnitedStatesMilitaryStatsCompared.nationmaster.com>.

⁶⁵ "זכויות וחובות – חוק שירות ביטחון" אתר מתגייסים <https://www.mitgaisim.idf.il/>

⁶⁶ Noah Smith, Haaretz, *What the U.S. military can and cannot learn from the IDF's Gaza operation* (Jul.26, 2014), <http://Haaretz.com>.

1. **מבחינה חקיקתית:** החוק להכשרה באוריינות פיננסית: שירותים פיננסיים⁶⁷, קיים ב-10 מדינות בארה"ב. החוק כולל את הדרישה למתן הכשרה מקיפה לאוריינות פיננסית לחברי הכוחות המזוינים ולבני זוגם, תחת סמכותו של המזכיר לממשלה. ע"פ חוק זה המונח שירותים פיננסיים כולל את הדברים הבאים: ⁶⁸
 - (1) ביטוח חיים, ביטוח נפגעים וביטוח אחר.
 - (2) השקעות בניירות ערך או מכשירים פיננסיים.
 - (3) בנקאות, אשראי, הלוואות, תוכניות תשלומים נדחות ומשכנתאות.
 - (4) ביטוח בריאות, ניהול תקציב, תוכנית חיסכון (TSP), תשלומי פרישה (כולל אפשרויות גלגול והשלכות מס) ותוכנית הטבות להישרדות ומצבי חירום (SBP).⁶⁹
2. **הכשרת חובה:** הכשרה הכוללת שיעורי תכנון פיננסי וייעוץ ניתנת לחיילים כמרכיב בהכשרת הכניסה הראשונית שלהם עם ההגעה לתחנת החובה הראשונה.⁷⁰
3. **תוכנית ERF לחיילים סדירים:** ישנה תוכנית לחיילים סדירים בארה"ב שנקראת Financial Readiness Program (FRP) והיא זמינה לחיילים בכל בסיס צבאי.⁷¹ ה-FRP מלמדת את החיילים הן בתרגולים כיתתיים והן בפגישות ייעוץ אינדיבידואליות כיצד לחסוך ולהשקיע את כספם, לקבוע יעדי חיסכון, אסטרטגיות לסיום חובות והתנהלות במצבי חירום. באמצעות שותפויות עם תאגידים ללא כוונות רווח, רבים מהכלים והמקורות הללו מוענקים אונליין עבור החיילים המופרדים גיאוגרפית מהבסיסים.⁷²
4. הכשרה פיננסית מיוחדת בכל אירוע חיים מרכזי במהלך שירותו של החייל,⁷³ כגון: נישואין; גירושין; לידת ילד ראשון; השבתת מחלה, פרישה ועוד.
5. על מנת לייצר עקביות בתהליך רכישת הידע והטמעתו, ישנה **הכשרה חוזרת ונשנית** הניתנת לחבר במתקן צבאי. הכשרה זו כוללת מידע על כל פרקטיקות השיווק של שירותים פיננסיים ובמיוחד אלו הנפוצות באותו מתקן ובסביבתו. כלי זה ניתן באמצעות מספר גורמים:
 - בשירות הצבאי מועסקים כ-400 מנהלים פיננסיים אישיים (PFMs) בבסיסים.
 - PFMs מספקים ייעוץ פיננסי ללא משוא פנים ומחנכים לפני הצורך הייחודי של החיילים ובני הזוג.

Financial literacy training: financial services, 10 U.S. Code § 992 (2015).⁶⁷
 Report on Financial Literacy Training and Support Available to Military Spouses (Sep.17,2020),⁶⁸
[https:// Report on Financial Literacy Training and Support Available to Military Spouse \(usalearning.gov\).](https://Report on Financial Literacy Training and Support Available to Military Spouse (usalearning.gov).)

⁶⁹ ש.ם.
 Air Force's personal center, *Personal Financial Readiness Program*, [https://Financial Readiness \(af.mil\).](https://Financial Readiness (af.mil).)⁷⁰

My Army Benefits (July. 14, 2021), [https://Financial Readiness Program \(RFP\) | The Official Army Benefits Website.](https://Financial Readiness Program (RFP) | The Official Army Benefits Website.)⁷¹

⁷² ש.ם.

⁷³ ראו הי"ש 63.

○ "המשרד למוכנות פיננסית"⁷⁴ – פועל מטעם ההגנה ומספק תמיכה נוספת באמצעות רשת של יותר מ-300 יועצים פיננסיים (PFCs) אישיים.

היועצים הפיננסיים מוסמכים ומקצועיים, הינם בעלי תואר ראשון או שילוב של השכלה וניסיון, ועליהם לשמור על הסמכה לאומית מוכרת לצורך מתן ייעוץ פיננסי. הסמכה זו מבטיחה סטנדרט עקבי של ידע וכישורים הדרושים לתמיכה בחברי השירות ובבני הזוג.

6. באשר ליוצאי הצבא, ישנה מחלקה מיוחדת שאחראית על ההטבות לחיילים שנקראת The United States Department of Veterans Affairs או בקיצור VA.⁷⁵ ה-VA הוא הגוף הממשלתי המנהל את ההטבות הצבאיות לחיילים משוחררים ולבני משפחותיהם. כחלק מהטבות אלה, תוכנית החינוך הפיננסית מעניקה להם: ייעוץ פיננסי חינם (ניתן גם באופן מקוון); סיוע במשכנתאות; שירותי נאמנות עבור אלו שבעקבות פציעה/ מחלה אינם יכולים לנהל את העניינים הפיננסיים.

7. **שירותים מקוונים** - ישנו אתר חינוך פיננסי המיועד לבני זוג של חיילים בשירות פעיל,⁷⁶ שייעודו העצמת בני הזוג בהובלת משפחותיהם לעתיד פיננסי חזק יותר. משרד ההגנה (DoD) השיק את האתר כספק רשמי של חינוך פיננסי נגיש ומהימן עבור בני זוג צבאיים.

8. לחברי השירות ולבני זוגם יש גם גישה לייעוץ טלפוני, וירטואלי בחינם שזמינים 24/7 מ-Military OneSource.⁷⁷ באופן זה, קיים עבורם מענה זמין בכל מקום בו הם נמצאים ובכל זמן. עניין זה יעיל מאוד בעיקר לאלו שמשרתים הרחק מהבסיסים, כגון מגייסים, משמר לאומי ומשרתי מילואים.

על מנת לוודא את יעילות ההכשרה הפיננסית ולבחון כיצד ניתן לשפר אותה, מתקיים סקר אוריינות פיננסית ומוכנות מידי שנה. את הסקר מנהל מרכז נתוני כוח האדם הביטחוני ותוצאותיו משמשות כאמת מידה להערכה ועדכון של הדרכות הניתנות במסגרת החוק. התוצאות מוגשות גם לוועדות של הסנאט ובית הנבחרים.

כמו כן, המחלקה נוקטת מספר צעדים כדי להבטיח שתוכניות האוריינות הפיננסית שלה יהיו יעילות ועם תוצאות פרקטיות. כמו כן, המחלקה שואפת להבין את תחומי העניין, הצרכים וההעדפות הספציפיות של המשרתים, כך שיוכלו להמשיך לספק תוכניות, משאבים ותוכן חינוכי המותאמים להם אישית.

בריטניה

ראוי לציין כי השירות הצבאי בבריטניה שונה מהותית מן השירות הצבאי בישראל, וזאת מן הטעם שהגיוס לצבא הבריטי הינו תהליך וולונטרי, בעוד שבישראל הגיוס לצבא מהווה חובה אזרחית. בנוסף, גיל הגיוס בבריטניה הינו מגיל 16 ועד גיל 49, בשונה מישראל. כמו כן, תקופת השחרור בבריטניה משתנה מתפקיד לתפקיד. יחד עם זאת, מאחר שגיל הגיוס לצבא הבריטי הוא מוקדם

⁷⁴ DoD and OUSD(P&R) Specific and Unique Requirements

⁷⁵ U.S Department of Veterans Affairs, <https://VA.Resources.for.Financial.Education>.

⁷⁶ MilSpouse Money Mission, *About Us*, <https://Discover.Who.We.Are-MilSpouse.Money.Mission>.

⁷⁷ Military OneSource, *About Us* (May. 07, 2022), <https://About.Military.OneSource.Support.Services>.
[Military OneSource](https://Military.OneSource).

מאוד, הרי שחשוב לתת לאותם נערים חינוך פיננסי, שכן לרוב אותם הם מתגייסים אף לפני שסיימו את לימודיהם, ובוודאי לפני שהצליחו לקבל רקע חינוכי אודות פיננסים.⁷⁸

החינוך הפיננסי בשירות הצבאי: החיילים, כבר בשירות הצבאי, נחשפים לתכנים לימודיים העוסקים בהכנה לחיים שאחרי הצבא. הצבא הבריטי מעביר את התוכניות הללו, מתוך הנחה שמעבר מהצבא לאזרחות הוא בלתי נמנע, עזיבת השירות וחזרה לחברה האזרחית עלולים להיות מלחיצים וכן קשה לנבא מתי חיילים יפרשו מהקריירה הצבאית שלהם. התוכנית נקראת בשם (Transition Individual Planning and Personal Development) IPPD.⁷⁹

על תוכנית IPPD, אחראי הפיקוד האזורי של צבא בריטניה. בכל חטיבה אזורית ישנו קצין שאחראי על יישום התוכנית. באחריות הקצינים למצוא את הנושאים הרלוונטיים (ייעוץ פיננסי, תעסוקה ועוד) שרוצים ללמד את החיילים. הקצינים מעבירים את התכנים בימי אוריינות מיוחדים שנעשים לאורך שנות השירות. בנוסף לימי האוריינות, ישנם גיליונות מידע המציעים ייעוץ והדרכה מעבר לתוכנית וזמינים ביחידות החיילים ובאתר הצבא הבריטי.⁸⁰ כמו כן, ישנם ירידים של תוכנית ה-IPPD אשר כוללים דוכנים של נציגים מארגוני שירות ותמיכה כגון רשויות מקומיות, צוות דיור, שירותים חברתיים, מחלקת עבודה ופנסיה, לשכת הייעוץ לאזרחים, ועמותות דיור.⁸¹ הצבא הבריטי סבור, שהתוכנית לא רק מכינה לחיים שאחרי הצבא, אלא משפרת את הקריירה המקצועית של החיילים.⁸²

חינוך פיננסי לחיילים משוחררים: חיילים שמשחררים משירות צבאי בבריטניה, זכאים לקבל הטבות ושירותים מיוחדים בנושאים הקשורים לאופן הניהול של חיים אזרחיים לאחר הצבא, וזאת לצד תוכניות שהם עוברים לאורך כל השירות הצבאי. כל התוכניות הללו פועלות מכוח "אמנת הכוחות המיוחדים" שקמה בשנת 2011.⁸³

מכוח האמנה, קם אתר מיוחד ליוצאי הצבא הבריטי על שלל התפקידים, שמעניק הסברים ותוכניות לקראת היציאה מן הצבא בכל התחומים הקשורים לכך.⁸⁴ האתר מספק הסברים מפורטים ומידע חשוב ורלוונטי שחיילים משוחררים ידעו לקראת החיים האזרחיים שלהם. כמו כן, האתר מספק מיד גם עבור בני משפחותיהם של החיילים.⁸⁵ היתרון ב"אמנת הכוחות המזוינים" הינו שהאמנה

Education, Army be the Best (2022),⁷⁸

<https://apply.army.mod.uk/en/how-to-join/can-i-join/qualifications>

Leave Well Transition Civilian Life, Army be the Best (2022),⁷⁹

<https://www.army.mod.uk/people/leave-well/service-leavers-veterans/transition-to-civilian-life>

ש.ם.⁸⁰

ש.ם.⁸¹

ש.ם.⁸²

Leave Well Service Leavers and Veterans, Army be the Best (2022),⁸³

<https://www.army.mod.uk/people/leave-well/service-leavers-veterans>

Module E-Learning (2022),⁸⁴

<https://www.armedforcescovenant.gov.uk/learning/adjusting-to-life-outside-the-armed-forces>

ש.ם.⁸⁵

מחייבת תיאום בין מספר ארגונים לבין הצבא הבריטי. תיאום זה מאפשר לחיילים המשוחררים לצאת באופן קל וחלק יותר לחיים האזרחיים.⁸⁶

שלא כמו בתוכנית ה-IPPD, בפעילויות מכוח "אמנת הכוחות המזוינים" אין ימי אוריינות, ואין אורגן או אדם שמשביר לחיילים את זכויותיהם. יחד עם זאת, כל המידע הדרוש נמצא באופן מסודר וכן קישורים למקומות הרלוונטיים באתר של "אמנת הכוחות המזוינים".⁸⁷

לעניין ייעוץ פיננסי לחיילים, חייל שהשתחרר אחרי שלוש שנות שירות בבריטניה, יכול לקבל תוכנית עבודה אשר כוללת תמיכה, ניסיון בעבודה והכשרה עד שנתיים וכן קבלת קצבת תעסוקה ותמיכה, קצבת אי כושר או הבטחת הכנסה זכאים.⁸⁸ בנוסף, התוכנית נותנת אפשרות להירשם לאתר שירותים מיוחד (Jobcentre Plus) אשר מספק שירותי רווחה וייעוץ למשפחות ולחיילים המשוחררים עצמם.

חינוך פיננסי לנוער בבריטניה: ב-2011 בוצע הערכה מטעם משרד החינוך לתכנית הלימוד הפיננסית הלאומית, ואוסף מומחים נתן המלצה לעניין אופן הטמעת החינוך הפיננסי בתוכנית הלימודים בבתי הספר, כחלק מלימודי מתמטיקה ואזרחות.

באנגליה, החל משנת 2014, אוריינות פיננסית נחשבת כחלק הכרחי לצד תכני רשות, קיימים תכני חובה עבור מתוכנית הלימודים בקרב תלמידים בגילאים 11-16. הגילאים השונים: בין גילאים 14-11 תלמידים לומדים על שימוש בכסף, ניהול סיכונים וכן החשיבות והעשייה של תכנון תקציב; בין גילאי 14-16 תלמידים לומדים אודות הכנסות והוצאות, אשראי וחובות, ביטוח, חסכוניות ופנסיה, מוצרים ושירותים פיננסיים וכן מתנסים ביישום של הרעיונות דרך שיעורי מתמטיקה. זאת כדי שיהיו ברשותם המיומנויות המתמטיות הנדרשות לניהול כספים אישיים.

כמו כן, רוב התוכניות לחינוך פיננסי בעולם אינן מותאמות לקהל בני-הנוער באופן ספציפי, אולם מתחזקת המגמה להטמעת החינוך הפיננסי בבריטניה בקרב אוכלוסייה זו, הן באמצעות תוכניות ממשלתיות, והן באמצעות תוכניות של גורמים פרטיים. עם זאת, רוב התוכניות מתקיימות בשעות הפנאי (במרכזים קהילתיים, באינטרנט ועוד). גם כאשר משולבת תוכנית לחינוך פיננסי, היא לרוב אינה נלמדת במסגרת מקצוע נפרד.⁸⁹

6. המלצות לפתרון

לאור מחקרנו המקיף, הבוחן את המצב בארץ ובעולם באשר לנושא החינוך הפיננסי לחיילים, עולה כי ייעוץ וחינוך פיננסי מסייעים לחיילים לפתח ידע ומיומנויות כדי להפוך את ההחלטות הפיננסיות למושכלות, להשיג יעדים ולתכנן את ההמשך לאחר השחרור. לנושא ישנה חשיבות רבה דווקא

⁸⁶ About, Armed Forces Covenant (2022), <https://www.armedforcescovenant.gov.uk/about>.

⁸⁷ Service Leavers, Armed Forces Covenant (2022), <https://www.armedforcescovenant.gov.uk/support-and-advice/service-leavers>.

⁸⁸ Guidance Armed Forces Access to Jobcentre Plus Services, Armed Forces Covenant (2019), <https://www.gov.uk/government/publications/jobcentre-plus-services-for-the-armed-forces-and-their-families/armed-forces-enhanced-access-to-jobcentre-plus-services-and-armed-forces-champions>.

⁸⁹ חינוך פיננסי בישראל ובעולם, לעיל ה"ש 51, בעמ' 10-11.

בנקודת זמן זו בחייהם - לפני תחילת החיים הבוגרים וכאשר החיילים מגיעים עם ניסיון בסיסי בהתנהלות כלכלית. לפיכך, להלן מספר המלצות להטמעת חינוך פיננסי מועיל:

1. **יצירת תוכניות לימוד בתוך המסגרת הצבאית** – אחת, בתחילת השירות, אשר תעסוק בחיסכון לטווח קצר של המשכורת הצבאית והתנהלות כספית נכונה (מחקרים רבים מעידים כי למידה דרך התנסות היא אפקטיבית ביותר).⁹⁰ השנייה, תוכנית לקראת סוף השירות שתעסוק בחיסכון ובהשקעות בשוק ההון, זאת כדי להיטיב את יכולתם של החיילים לנהל את כספם שיקבלו עם שחרורם מהצבא והכספיים שיחסכו לאחר מכן. אמנם כיום ישנו כנס משתחררים בו מוצגים תכנים של התנהלות פיננסית נכונה, אך לרוב מדובר בהרצאות קצרות מאוד שמועברות בהיקף משתתפים רב מדי וללא שום מתן יחס אישי, אשר אינן נותנות מענה רחב ולאורך זמן.
2. **עריכת תוכנית לימודים עקבית לאורך כל תקופת השירות הצבאי** – קיום יום לימודים מרוכז/יום עיון בנושא חינוך פיננסי, המעניק כלים פרקטיים ואת רמת ההבנה הנדרשת להתמצאות בשוק, פעם בתקופת זמן מסוימת (למשל, שלושה חודשים). שכן אחד המשתנים החשובים בהטמעת החינוך הפיננסי ויישומו הוא משך הזמן בו ניתן. קבלת המידע באופן מסודר לאורך תקופה ארוכה, עשויה לתרום רבות להטמעת הידע באופן טוב יותר מאשר באירוע חד פעמי או בתקופה קצרה לקראת תום תקופת השירות. יתר על כן, למידת עקרונות של חינוך פיננסי יכולה להשפיע על איכות חייהם של החיילים כבר בשירות עצמו, ולגרום להם לנהל את הכנסותיהם והוצאותיהם באופן המתאים ליכולותיהם הכלכליות.
3. לקראת סוף השירות הצבאי, לקיים מספר ימים מרוכזים המתמקדים יותר בפרקטיקה ובנתינת כלים בכדי לאפשר את יישומם מהר ככל הניתן מרגע סיום השירות (ואף במהלכו). מחד, על תכנית הלימודים להיות פרקטית ויישומית, ומאידך מובנת ומונגשת כך שתאפשר הבנה טובה בכלים הנלמדים והנגשת יישומם באופן יומיומי.
4. **עיגון חינוך פיננסי בחקיקה ראשית** - העברת חוק העוסק במישרין בנושא החינוך הפיננסי ידרוש מהגורמים הרלוונטיים לעסוק בנושא בכובד ראש. כמו כן, נרצה שנושא חשוב זה, המכין את החיילים לחיים האזרחיים, יקבל את אישורו של המחוקק, המייצג את כלל החברה הישראלית על רבדיה השונים.
5. **קיומם של שירותים מקוונים המנגישים חינוך פיננסי** – יש להקים אתר המיועד לחיילים אשר תכליתו הנגשת מידע בנושא חינוך פיננסי, וזאת כדי להעצים אותם ליצור בסיס לעתיד פיננסי איתן. על האתר להיות מורשה על ידי הגורמים הרלוונטיים (למשל, משרד החינוך ומשרד הביטחון) לספק חינוך פיננסי נגיש ומהימן עבור החיילים. צריכה להיות גם גישה לייעוץ טלפוני, ווירטואלי בחינם כך שיהיה מענה זמין בכל מקום בו הם נמצאים, עניין זה יעיל מאוד בעיקר לאלו שמשרתים בבסיסים מרוחקים. כמו כן, שירות זה יהיה רלוונטי גם לחיילים משוחררים, כך שיוכלו להמשיך להתייעץ ולקבל מידע מהימן. במציאות של ימינו, רווית הברוקרטיה, ניתן לחשוב על הקמת גוף ממשלתי/ מלכ"ר/ עמותה בעלת סבסוד ממשלתי, אשר תפקידה יהיה לספק ייעוץ פיננסי מעין זה.

⁹⁰ איתי אשר, ירדן וייס ונוי סבג, לשכת המדען הראשי, משרד החינוך, חינוך פיננסי בישראל ובעולם, ה"ש 45.

6. **הטמעת תוכניות פיילוט במכינות קדם צבאיות ובכפרי עולים** – הטמעת תוכניות אוריינות פיננסית בצה"ל תהא הטעונה בחינה מקיפה ויסודית של גורמים רבים מצד הצבא והן משרד הביטחון ומשרד החינוך, אשר תימשך תקופה ארוכה. אולם, מבחינה פרקטית, יהיה פשוט ונגיש יותר להחיל תוכניות אלו במכינות קדם צבאיות ובכפרי עולים המיועדים לחיילים בודדים שעתידים להתגייס לשירות. באופן זה ניתן יהיה לבחון את השפעת התכנים ויישומם על אוכלוסיות אלה, ובמעקב על האוכלוסייה לאחר שנה-שנתיים, כבר ניתן יהיה לקבל אינדיקציה על השפעת התוכנית בטווח הבינוני על חיילים צעירים. זאת ועוד, ישנה חשיבות לניצול התקופה הטרומית חילונית למען הטמעת הליווי, שכן בשלב זה הצעירים בשלים ללמידה וקליטה של חומר לאחר שסיימו את לימודיהם בתיכון, וכמו כן לרוב תקופת ההסתבכות הכלכלית היא במעבר שבין המסגרות.
7. **הטמעת תוכניות חינוך פיננסי בבתי ספר תיכוניים** – לאור החשיבות הרבה בלמידה והתנסות בכלים ובשיטות החשיבה שמטרתם לטייב את ההתנהלות הפיננסית של בני הנוער, מוצע לקיים תוכניות אוריינות פיננסיות כבר בשלבי גילי 16-18. באמצעות כך, יינתנו לבני הנוער כלים אשר יסייעו להם להפוך בוגרים עצמאיים יותר, בעלי מסוגלות לכלכל את צעדיהם בחכמה, תוך שקילת שיקולים רלוונטיים בכל הקשור לניהול ההוצאות וההכנסות שלהם. בייחוד בגיל שכזה, כאשר מדובר בסכומים יחסית נמוכים, התנסות פרקטית ברכישת כלים אלו טומנת בחובה פוטנציאל אדיר בהטמעת הכלים הללו באופן חווייתי ומשמעותי, שכן עדיף להתנסות בניהול סכומים נמוכים יחסית תחילה, בשלב מוקדם יותר בחיים.

מסמך זה נכתב על ידי: ראש הצוות שרון חורין; מלכי איצקוביץ, עוז זילברנגל, יפעת סלע, נויה יוקר ורוני איגל.
נערך על ידי: חברת צוות המחקר הדס מניס.
נבדק על ידי: ראש סניף "עומק – בר אילן" אופיר לדרהנדלר.
אושר על ידי: מנכ"ל "עומק" – אור שלהבת אפריימי.

בברכה,

עומק – המרכז לעיצוב חקיקה